

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KAR
INTERDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA
POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM

Hasonlóságok és különbségek a politikai
iszlám tevékenységében Üzbegisztánban és
Tádzsikisztánban, a modernizáció időszakában
(1917–2011)

PhD-értekezés tézisei

Készítette: Wagner Péter

Témavezető: Dr. Hajdú Zoltán

Pécs, 2012

Tartalomjegyzék:

I. Bevezetés	4
II. A disszertáció felépítése	4
III. A kutatás módszertana.....	8
IV. A disszertáció tézisei.....	9
IV/1. A közép-ázsiai iszlamisták fejlődése belső tényezők eredménye volt.....	9
IV/2. Szovjet Közép-Ázsiában az iszlám vallás és az iszlamisták üldöztetése időszakonként változott.....	10
IV/3. Az üzbég iszlamisták nem jelentettek érdemi veszélyt az üzbég rezsimre.....	11
IV/4. A tádzsik Iszlám Újjászületés Párt népszerűsége a regionális háttérének volt köszönhető.....	12
IV/5. Az üzbég és a tádzsik iszlamisták tevékenységét eltérően befolyásolta a geopolitikai helyzet régióbeli változása.....	13
IV/ 6. A közép-ázsiai iszlamista szervezetek fejlődése komparatív szempontból hasonló az iszlám világ más országaiban működő szervezetekéhez.....	13
IV/ 7. A közép-ázsiai és a klasszikus iszlamista szervezetek elitje nem hasonlít egymásra.....	14
V. A disszertáció eredményeinek gyakorlati hasznosíthatósága.....	15
Válogatott bibliográfia	16
A doktorandusznak a témában megjelent publikációi.....	20
A doktorandusznak a témában tartott konferencia előadásai illetve konferencia részvételei	20

I. Bevezetés

A hidegháború végével és a Szovjetunió felbomlásával a nemzetközi kapcsolatok rendszere számos területen új irányt vett. A közfigyelem és a tudományos kutatások fókuszra új térségek és új konfliktusok felé fordult. Ebben a megváltozott helyzetben indult el a modern államiság útján öt olyan ország Ázsia közepén, amelyek kultúrák és modernizációs utak kereszteződésében fekszenek. Egyszerre mutatnak hasonlóságot az iszlám kultúrkörhöz tartozó regionális szomszédokkal és a sajátos szovjet modernizáció következtében a távoli közép- és kelet-európai országokkal is.

A Szovjetunió felbomlását követően a közép-ázsiai térségben jelentkező ideológiai és geopolitikai válság több szinten is konfliktust indukált. A térség egyrészt ismét a nagyhatalmak rivalizálásának színtere lett (előbb orosz–amerikai, majd orosz–kínai–amerikai), miközben robbanásszerű hirtelenséggel jelent meg a politikai iszlám, mint politikai ideológia.

Disszertációmban az Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban működő legfontosabb iszlamista mozgalmak kialakulásával és tevékenységével foglalkozom, a kezdetektől (1970-es évek) 2011-ig.¹

II. A disszertáció felépítése

A disszertáció elsődleges célja a közép-ázsiai iszlamista mozgalmak bemutatása volt, ám a kutatás során szélesebb folyamatok keretében elemeztem a problémákat. A Szovjetunió történetével foglalkozó szakirodalmi munkák jelentős része (a magyar nyelvű források szinte egésze) az egykori birodalom Moszkva (és szláv) központú történetét jelenítik meg a leggyakrabban. Szovjet Közép-Ázsia – és ez bizonyosan reflektál a térség Szovjetunióon belüli jelentőségére – sokkal szerényebben jelenik meg a szakirodalomban, néhány erre a területre specializálódott kutatónak köszönhetően.

Annak érdekében, hogy a politikai iszlám megjelenését és az iszlamista mozgalmak tevékenységének megértését megfelelő kontextusba helyezzem, a disszertáció során igyekeztem bemutatni a szovjet modernizációs erőfeszítések eredményét a közép-ázsiai

¹ A politikai iszlám ideológiája majd egy évszázada létezik, de a bolsevik forradalmat követő sajátos modernizációs modell miatt a Szovjetunióban a lakosság körében a rezsim felbomlásáig szinte teljesen ismeretlen maradt.

térségben, valamint az állam és az „egyház” viszonyát, azaz, hogy Moszkva miként kezelte a közép-ázsiai muszlimokat saját politikai céljainak elérése érdekében. Ennek megfelelően az első fejezet bemutatja a szovjet hatalom kiépülését a közép-ázsiai térségben, az új mesterséges „nemzetállamok” létrejöttét, a helyi kommunista elitek megteremtését és fokozatos pozícióba engedését. Ezzel párhuzamosan kitérek az iszlám elleni küzdelem szakaszaira, amely az első évtizedek teljes üldöztetésétől a második világháború utáni kollaborációig (pl. az állami egyházügyi hivatalok tevékenysége, „hivatalos” iszlám kialakulása) ível.

A szovjet korszak hiteles bemutatása nem maradhat el a modernizáció eredményeinek részletezése nélkül. Ebben a térségben a lakosság több mint 95 százaléka írástudatlan volt 1917 előtt, ipar szinte nem létezett, az egészségügyben középkori állapotok uralkodtak. Ehhez képest a rendszerváltás idejére szinte teljesen eltűnt az analfabétizmus, az oktatási és egészségügyi rendszer a kor színvonalához képest megfelelőnek számított, az ipar és a mezőgazdaság pedig nagyrészt önellátóvá tette a régió országait. A szovjet modernizáció eredményeként – rengeteg szenvedés és áldozat mellett – Közép-Ázsia több száz év fejlődésén ment keresztül hét évtized alatt.

A disszertáció fő témájának kifejtése csak ezeknek a folyamatoknak az első fejezetben történő bemutatása után kezdődik meg. A második fejezetben a politikai iszlám előfutárait és a közép-ázsiai iszlám közösségben kialakult belső konfliktust mutatom be. Ebben a vizsályban az egyik oldalon a hagyományos, a térségre jellemző népi iszlám képviselői, teológusai álltak, akik egyszerre igyekeztek megőrizni az iszlámot a szovjet hatóságok üldöztetésétől és a második világháború idején megszerveződött Közép-ázsiai és Kazahsztáni Muszlim Vallási Tanács (KÁKMVT) rendszerbarát muszlim vallástudósainak nézeteitől. Ennek a szervezetnek a vezetése a Szovjetunió felbomlásáig egyetlen család kezében összpontosult. A KÁKMVT első vezetői, Babahán ibn Abdulmadzsidhán és fia, Zijauddinhán ibn Babahán (a szervezet második vezetője) annak a libanoni származású Ibn Muhammad al-Aszali at-Tarabluszi mollának a követői voltak, aki épp a bolsevik forradalom előestéjén érkezett Taskentbe, hogy ott széles körű teológiai ismereteivel és konzervatív, szalafita látásmódjával hírnevet szerezzen a helyi lakosság és a szovjet hatóságok körében.

A gyakran illegálisban élő népi iszlám képviselői és a hivatalos, államilag jóváhagyott iszlám tanításokat propagáló Közép-ázsiai és Kazahsztáni Muszlim Vallási Tanács hívei között az 1970-es években jelentek meg az első ifjú iszlamisták, akik mindkét oldallal szemben álltak. E fiatalok tanítói nagyrészt a népi iszlám vallástudósai voltak, a fundamentalista nézeteket és a politikai iszlám szakirodalmát viszont a KÁKMVT

könyvtárában találták meg.² A vallás egyeduralmának visszatérését propagáló iszlamistáknak a népi iszlám képviselőivel teológiai vitájuk volt, mondván, az általuk képviselt, helyi preiszlám szokásokkal, babonákkal átítatott iszlám eltért a tiszta, eredeti forrásoktól. A hivatalos iszlám képviselőivel a fő probléma azok szervilizmusa, a rendszert kiszolgáló fellépése volt.

A harmadik fejezetben arra kerestem a választ, hogy ilyen előzmények után a Szovjetunió felbomlását követően milyen fejlődési lehetőségek álltak az Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban megszerveződő iszlamisták előtt. Ez a fejezet időrendileg két szakaszra különül el: az első részben a rendszerváltástól a 2001-ig terjedő időszakot vizsgálom, a másodikban a 2001-től napjainkig tartó időszakot. Erre a felosztásra azért volt szükség, mert a doktori disszertáció szempontjából fontos fejleményekre az első időszakban került sor.³

A fejezet egy rövid regionális kitekintéssel indul. Ezt követően először a tádzsik iszlamisták történetét vizsgálom meg: hogy az illegalitásból előlépve milyen szerepet játszottak a kialakuló polgárháborús helyzetben. Az események egyik fő tanulsága az volt, hogy a tádzsik Iszlám Újjászületés Pártja a polgárháborúban a hatalmi elit (a kommunista jelző csak félrevezető lenne) hatalomátmentési kísérlete ellen, egy plurálisabb politikai rendszer megteremtéséért harcolt, más háttérű politikai csoportokkal együtt. Annak ellenére, hogy Tádzsikisztán lakossága teljes egészében muszlim, az iszlamista párt nézetei mégis csak jellemzően néhány különálló régióban találtak támogatásra. Ez viszont arra enged következtetni, hogy pusztán az iszlámon alapuló politikai ideológia Tádzsikisztánban (de a nemzetközi tapasztalatok szerint máshol is) nem az egyetlen tényező a lakosság választási lehetőségei kapcsán.

A harmadik fejezet második részében az üzbég iszlamisták fejlődését elemzem. A főszereplő Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom gyökerei azonosak a tádzsik Iszlám Újjászületés Pártjával, ám az eltérő külső tényezők (politikai környezet, gazdasági erőforrások, a szovjet modernizáció eltérő hatása a két országra) más fejlődési pályára állították a szervezetet. Mivel az üzbég vezetés a tádzsik rezsimhez képest sokkal stabiliabban kezében tartotta az állam irányítását, a rendszerváltás idején jelentősebb nehézségek nélkül volt képes átmenteni a

² A politikai iszlám gondolkodóinak könyvei a vallási tanács tagjainak az arab/iszlám világban tett tanulmányi, vagy propaganda célú utazásai során kerültek a KAKMVT birtokába. Ez a típusú szürkeimport, amely szemben állt a vallási tanács által hivatalosan képviselt iszlámmal, elsősorban az intézmény vezetőinek személyes érdeklődését mutatta.

³ Bár Közép-Ázsia belső fejlődése szempontjából az Egyesült Államokban, 2001-ben történt terrorcselekményeknek szinten semmilyen érdemi hatásuk nem volt, mégis ezt az időpontot választottam fejezethatárnak. Ezt követően ugyanis az Egyesült Államok által indított „terror elleni háború” teljes mértékben biztonságiasította az iszlamista és az iszlamista szervezetek közép-ázsiai megítélését, és gyökeresen megváltoztak a regionális erőviszonyok is.

hatalmát. Kihívás a gyenge szervezetségű, értelmiségi háttérű demokratikus ellenzék részéről érkezett, illetve a Fergána-völgyben szerveződő iszlamista csoportok részéről. A hatalmát a demokratikus választások után sikeresen átmentő hatalmi elit az első években mindkét csoportot felszámolta vagy kiszorította az országból. Az üzbég iszlamisták útja innen a tádzsik polgárháborúba vezetett, ahol a tádzsik iszlamisták oldalán harcoltak, majd az 1997-ben életbe lépett békeegyezmény után Afganisztánba távoztak. Itt jött létre formálisan az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom. Az IÜM ekkor már a helyi fundamentalista szervezet, a Talibán és az al-Káida terrorszervezet támogatásával folytatta tevékenységét, és próbált meg évről évre behatolni Üzbegisztánba.

A fejezet harmadik részében a Hizb at-Tahrír szervezettel foglalkozom. Ez a szervezet nem tartozik a szigorúan vett közép-ázsiai iszlamista csoportok közé, mivel a térségben csak a rendszerváltás után jelent meg. Azért került mégis tárgyalásra a doktori disszertációban, mert az elmúlt évtizedben a Hizb at-Tahrír vált a legsikeresebb iszlamista szervezetté, amely – átlépve az addigi korlátokat – már nemcsak a két eddig vizsgált országban, hanem Kirgizisztánban és Kazahsztánban is képes volt híveket szerezni. Az alfejezetben bemutatom a Hizb at-Tahrír kialakulásának történetét, ideológiáját, szervezeti felépítését és közép-ázsiai működését. Tekintettel arra, hogy az iszlamista párt gyökerei teljesen eltérőek a korábbi két szervezethez képest, ebben az esetben lehetőség volt érdemben tanulmányozni a politikai elveit és működését is.

A harmadik fejezet utolsó, negyedik részében – az eddigi felosztásnak megfelelően – az üzbég és a tádzsik iszlamisták, illetve a Hizb at-Tahrír 2001 utáni történetét mutatom be. Ebben az időszakban rajzolódik ki igazán pontosan, hogy azok a fejlődési tendenciák, amelyeket a szakirodalom már az 1990-es évek elején leírt az arab/iszlám világban működő iszlamista pártok fejlődése kapcsán, milyen mértékben igazolódtak be Közép-Ázsiában. Az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom 2001 után szinte teljesen elvesztette a kezdeti, lokális/nemzeti célokért küzdő jellegét, és az al-Káidával szoros szervezeti kapcsolatba kerülve átvette annak globális dzsihádisták ideológiáját, tagságában jelentősen lecsökkent az üzbégek aránya, és fő aktivitási területévé Afganisztán vált. A tádzsik Iszlám Újjászületés Pártja 1997 után legális politikai párttá vált, amely egy diktatórikus jellegű rendszerben egyszerre próbálja megőrizni a hatóságok jóindulatát és a politikai iszlámról vallott nézeteit (emiatt pontos támogatottsága sem ismert.) A Hizb at-Tahrír az ezredforduló után a közép-ázsiai országok számára a legjelentősebb fenyegetést jelentő szervezetté nőtte ki magát. Tagjai ezerszámra raboskodnak börtönökben, hatékony ellenszert egyelőre mégsem sikerült találniuk a hatóságoknak.

A negyedik fejezetben a disszertáció addig összegyűjtött tapasztalatai és ismeretei révén párhuzamot vonok a közép-ázsiai és az iszlám világ más iszlamista csoportjai között, arra keresve a választ, hogy mennyire különböznek vagy hasonlatosak az elitjeik.

III. A kutatás módszertana

A politikai iszlám kérdése Közép-Ázsiában napjainkig rendkívül érzékeny területnek számít, a fő vizsgálati területnek tekintett Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban a terrorizmussal azonosítják, ami megfelelő háttér és támogatás hiányában szinte lehetetlenné teszi a terepkutatást, és megkérdőjelezi a rendelkezésre álló hivatalos források objektivitását. Mindezek ellenére az elmúlt tíz évben háromszor jártam a térségben, és a lehetőségek függvényében igyekeztem interjúkat készíteni olyan kutatókkal, diplomatákkal, akik kapcsolatba kerültek a témával.

Az eredeti források megismerésének lehetősége még a térségben dolgozó kutatók számára is korlátozott: munkájukat gyakran akadályozzák, akadályozták a hatóságok vagy az elsődleges források hiánya. Mivel az iszlamizmus mindvégig illegalitásban vagy annak határán létezett, az eredeti források száma is csekély, megbízhatóságuk részben kétséges. Mindezeket figyelembe véve, eredeti interjúkat, kiáltványokat és dokumentumokat csak korlátozottan tudtam felhasználni.

A másodlagos források tekintetében – valamelyest pótolva az elsődleges források hiányát – igyekeztem minél több tudományterület eredményeit felhasználni a kutatás során. Erre már csak azért is szükség volt, mert a politikai iszlám problematikájának szélesebb kontextusba helyezése egyébként is igényelte, hogy bemutassam a szovjet modernizáció hetven évét, a Szovjetunió felbomlásának időszakát, és figyelmet szenteljek a rendszerváltás után végbemenő társadalmi, gazdasági és regionális folyamatoknak is. Ennek megfelelően az írás során mindvégig egy multidiszciplináris megközelítést alkalmaztam, felhasználva a nemzetközi kapcsolatok, a történelemtudomány, a szociológia, az antropológia, a politológia és az orientalisztika területén született tudományos munkákat.

A felhasznált források között kiemelt szerepet kapott az angol nyelvű szakirodalom. Bár más nyelveken is rendelkezésre állnak kutatási eredmények, a Szovjetunió felbomlása utáni posztszovjet Közép-Ázsiáról folyó kutatások esetében az angol nyelvű irodalom számít a legfontosabb forrásnak. Erre a nyelvre a tudományosság más fő nyelvein (orosz, francia, német, japán) megjelenő műveket is lefordítják. A disszertációban hivatkozott kb. négyszáz szerző közel egynegyede az egykori Szovjetunió szülöttje, és jelentős részük az ott

felhalmozódott ismereteket és nézetrendszert közvetíti írásaiban. Orosz nyelvű anyagokat elsősorban a rendszerváltás utáni időszakot érintő eseményeknél használtam. Mellettük számos iráni, török, francia és japán kutató munkáját használtam fel.

IV. A disszertáció tézisei

A politikai iszlám üzbegisztáni és tádzsikisztáni megjelenésének vizsgálatával olyan kérdést választottam doktori disszertációm témájául, amely az elmúlt két évtizedben rengeteg figyelmet kapott. 2002-ben kezdtem el a kutatásaimat, és az elmúlt tíz évben számos résztemában megfigyelhető volt, hogy miként bővültek a tudományos ismeretek az évek során. Tekintettel arra, hogy a disszertációnak új vagy kiadatlan források, eddig ismeretlen orális emlékek feldolgozása nem célja, a nemzetközi összehasonlításban újnak számító tudományos eredmények felmutatására igen szerény lehetősége van. Ilyen helyzetben elsősorban a meglévő szakirodalom új szempontok szerinti feldolgozása kínálkozik lehetőségként, és erre is vállalkoztam disszertációmban. Emellett a disszertáció újszerűségét segítette az a tény is, hogy az elmúlt tíz évben több alkalommal volt lehetőségem személyesen tapasztalatokat szerezni a térségben járva. Ezek közül kiemelendő a 2010-es, Üzbegisztánban és Tádzsikisztánban tett tíznapos kutatóút, amely során helyi kutatókkal is sikerült interjúkat készítenem, továbbá eredeti helyszíneket felkeresnem. 2009-ben és 2011-ben az EBESZ választási megfigyelőjeként Kirgizisztánban volt lehetőségem a lakosság és a helyi élitek meglátásairól tájékozódni az iszlamizmus térnyerése kapcsán.

Az új megközelítés lényege abban áll, hogy a közép-ázsiai iszlamisták megjelenését és tevékenységét tágabb kontextusban, együtt elemeztem 1. a szovjet időszak hivatalos és párhuzamos iszlámjával, 2. a közép-ázsiai társadalmakat érő szovjet modernizáció – gyakran ellentétes – hatásaival, 3. az afganisztáni eseményeknek az iszlamista szervezetekre gyakorolt hatásával és 4. Üzbegisztán és Tádzsikisztán politikai rendszereinek és társadalmi-gazdasági viszonyainak a rendszerváltás utáni alakulásával.

A nemzetközi szakirodalommal történt összehasonlításom szerint még senki sem vizsgálta komparatív jelleggel a közép-ázsiai (üzbég és tádzsik) iszlamisták és az iszlám világ más régióiban megjelent iszlamista szervezeteket. A disszertáció utolsó fejezete ehhez a kérdéshez igyekszik néhány új szempontot hozzátenni.

IV/1. A közép-ázsiai iszlamisták fejlődése belső tényezők eredménye volt.

Az eredeti hipotézissel szemben a kutatások eredményeként megállapítható, hogy a belső elemek a közép-ázsiai iszlamisták fejlődésében meghatározóak voltak. A kiinduló feltevéstől eltérően nem egy, hanem legalább két évtizedre (vagy – nézőponttól függően – még korábbra) nyúlik vissza a politikai iszlám ideológiájának megjelenése, s ennek megfelelően a külső faktorok (afganisztáni szovjet jelenlét, pakisztáni, szaúd-arábiai térítők a rendszerváltás idején) szerepe sokkal szerényebb.

A szerveződés központja a Fergána-völgy városai voltak, a politikai iszlám szakirodalmának megjelenése pedig elsősorban – paradox módon – a hivatalos, államilag jóváhagyott iszlám propagálásával megbízott Közép-ázsiai és Kazahsztáni Muszlim Vallási Tanács tevékenységének (külföldi útjainak, tagjainak magánimportja) volt köszönhető. A „szamizdatként”, illegálisan terjesztett klasszikusok (elsősorban a nagy teoretikusok, Abul-Alá al-Maudúdi és Szajjid Qutb művei) mellett a fő befolyást a korai szovjet időszakban létrejött két vallási közösség nagyrészt apolitikus tevékenysége jelentette. Az Ahl al-Hadisz (a Hadisz népe) és az Ahl al-Korán (A Korán népe) közösségek vallásgyakorlására Ibn Muhammad al-Aszali at-Tarabuluszi molla konzervatív, a vahnábizmushoz közelítő teológiai nézetei voltak a legnagyobb hatással. A két szervezet at-Tarabuluszi halála után (1932), a vallásellenes üldöztetések alatt is folytatta tevékenységét. A szakirodalom az Ahl al-Hadiszhoz tartozó Hakimdzsan qári Margilánit tartja az 1970-es években megjelenő iszlamisták legfontosabb tanítómesterének, akinek Margilánban működő illegális vallási iskolájában a későbbi időszak minden fontos iszlamista vezetője hosszabb-rövidebb tanulmányokat folytatott. A Közép-ázsiai és Kazahsztáni Muszlim Vallási Tanács első két vezetője szintén at-Tarabuluszi tanítványa volt, és ennek hatása tetten érhető a vallási tanács teológiai nézeteiben.

IV/2. Szovjet Közép-Ázsiában az iszlám vallás és az iszlamisták üldöztetése időszakonként változott.

A hipotézis igazolása céljából folytatott kutatások rávilágítottak arra, hogy bár az alapfeltételezés részben igaz, a hetvenéves szovjet uralom nem írható le ilyen sematikusán. A feltételezett elnyomás csak az első 25 évet jellemezte, de még ezen az időszakon belül is jelentős eltérések figyelhetők meg a hatóságoknak az iszlámhoz fűződő viszonyában. Ennek alapján inkább a bolsevik forradalom első éveit és az 1925 és 1942 közötti időszak jelölhető meg a totális üldöztetés korának. A második világháború következményei Sztálint az addigi politikájának enyhítésére kényszerítette; az általános enyhülés keretében kialakult a szovjet állam és az egyházak közti kapcsolatok intézményrendszere, benne meghatározó helyet

biztosítva a Közép-ázsiai és Kazahsztáni Muszlim Vallási Tanácsnak. A Sztálin halálát követő évtizedekben – elsősorban a Szovjetunió külpolitikai érdekeinek megfelelően – enyhült az iszlám üldözése, s egyfajta együttélés kialakítása volt a cél. A harmadik világ (és azon belül az arab országok) felé történő nyitás idején kifejezetten propagandacélokat szolgáltak a közép-ázsiai iszlám képviselői, akik cserébe a szovjet hatalom népszerűsítését és a helyi lakosság körében a kommunista hatalom legitimizálását folytatták.

A Közép-ázsiai és Kazahsztáni Muszlim Vallási Tanács (KÁKMVT) és a hatalom érdekei egy ponton teljes azonosságot mutattak – ez pedig a népi vallásosság elleni harc volt. Az előbbi számára ennek teológiai okai voltak, az utóbbi számára a modernizáció, a modern szovjet ember megteremtésének akadályát jelentette a népi szokások szívós továbbélése. Az iszlamisták megjelenése egyszerre jelentett problémát és lehetőséget a hatóságok és a vallási tanács számára. Gondot azzal okoztak, hogy politikai követeléseket fogalmaztak meg, vagy bírálták a hatóságoknak az iszlám vallást érintő politikáját, döntéseit. Előnyt olyankor jelentettek, amikor megkérdőjelezték a szokásokat, a népi iszlám tanításait, illetve képviselőinek az iszlám tanításai alapján végzett tevékenységét. Emiatt a szovjet rendszer Közép-Ázsiában fel is használta az 1980-as években az iszlamistákat a népi vallásosság elleni harcban, amikor a Gorbacsov-időszak alatt a hatóságok még egy utolsó kísérletet tettek az iszlám elleni harcra.

IV/3. Az üzbég iszlamisták nem jelentettek érdemi veszélyt az üzbég rezsimre.

Szemben a hipotézisben megfogalmazott nézettel, az üzbegisztáni iszlamisták sosem voltak képesek valódi veszélyt jelenteni az üzbég rezsimre. A szakirodalom tevékenységüket jelentősen túlértékelt, különösen az 1999–2001 közötti időszakban, amikor az ÜIM évente ismétlődő támadásai jelentős riadalmat okoztak. Viszont az 1989–2001 és a 2001–2011 közötti időszak áttekintése jól mutatja, hogy az üzbegisztáni iszlamisták mindvégig megmaradtak egy kis csoportnak, egész országra kiterjedő tömegtámogatottsággal nem rendelkeztek. Az ország vezetőjére talán egyetlen alkalommal, az 1999-es taskenti robbantássorozat idején jelentettek veszélyt, de a többi akciójuk az ország és a rendszer stabilitását, működését nem veszélyeztette.

Érdemi politikai programjuk sosem volt, 1999 és 2001 közötti, időleges sikereiket elsősorban külső faktoroknak (Üzbegisztánon kívüli bázisok, tádzsik és afgán támogatók) köszönhették, helyi tevékenységüket sosem kísérte jelentős megmozdulás a lakosság részéről.

Az iszlamisták alacsony tömegtámogatottságában több dolog is szerepet játszott. Mint azt a rendszerváltás idején látni lehetett, az üzbég társadalom nagy része apolitikus volt (például nem voltak nagy tömegtüntetések), illetve a lakosság alapvetően nem volt fogékony a vallást átpolitizáló, a helyi szokásokkal gyakran ellentétes nézetekre. 2001 után a szervezet Pakisztánba szorult vissza. Elveszítve szinte minden kapcsolatát az üzbég viszonyokkal, a szervezet a szűkös erőforrások következtében szétszakadt, illetve fokozatosan az al-Káida szatellit szervezetévé vált. Ezzel összhangban, ideológiája elveszítette korábbi üzbegisztáni fókuszát és hasonult az al-Káida globális dzsihádot hirdető, az egész nyugati világot ellenségnek tekintő programjához.

IV/4. A tádzsik Iszlám Újjászületés Párt népszerűsége a regionális háttérnek volt köszönhető.

A tádzsikisztáni iszlamisták, elsősorban az Iszlám Újjászületés Pártja (IÚP), vagy másként Iszlám Reneszánsz Párt, a rendszerváltás után meghatározó szerepet játszottak a tádzsik polgárháború alakulásában, amit az a tény is jelez, hogy a hatalom megtartásában érdekelt politikai csoport gyakorlatilag csak az IÚP-nak biztosított helyeket a békeegyezményt követő hatalommegosztásban. A párt sikereiben szerepet játszott ellenfele gyengesége: a tádzsik állam erőforrásai egy hatékonyan működő, az ellenőrző funkciókat ellátó államapparátus fenntartásához nem voltak megfelelőek.

A hipotézisben megfogalmazott nézet, mely szerint a párt befolyása nem a politikai iszlám népszerűségének volt köszönhető, igazolásra került. A konfliktus nem a világi berendezkedés és az iszlamista állam hívei, hanem a különböző régiók között alakult ki. Ennek oka a szovjet modernizáció volt, amely sikertelenül alakította a tádzsik nemzeti identitást, helyette korábban meglévő és újonnan létrejött regionális identitások alakultak ki, amelyek eltérő módon jutottak hozzá a politikai és a gazdasági erőforrásokhoz, s így a rendszerváltás idején egyes régiók a változás, mások a korábbi erőviszonyok megőrzésének hívei voltak.

Ezek közül az egyik közösség (Garm régió) részben a korábbi sikertelen szovjet modernizáció, részben a regionális csoportok országon belüli – rájuk nézve kedvezőtlen – hatalommegosztásának eredményeként volt fogékony az iszlamisták által képviselt nézetekre. A garmi közösség és az iszlamisták érdekazonossága már a Szovjetunió felbomlása előtt megkezdődött, a rendszerváltás után pedig mindkét csoport a korábbi egyenlőtlenségek megszüntetésében, a politikai és a gazdasági erőforrások újraelosztásában volt érdekelt.

IV/5. Az üzbég és a tádzsik iszlamisták tevékenységét eltérően befolyásolta a geopolitikai helyzet régióbeli változása.

Az eredeti hipotézis csak részben került igazolásra, mivel az afganisztáni események, az országban megjelenő, szélsőséges nézeteket valló Talibán mozgalom ellentétes hatással volt a disszertációban vizsgált két ország stabilitására. A táliboknak a régióval határos észak-afganisztáni terjeszkedése a tádzsik polgárháború befejezéséhez vezetett, azaz növelte a stabilitást. Itt a konfliktusban érdekelt, az iszlamisták ellenfeleit támogató külső szereplők (Üzbegisztán és Oroszország) szinte azonnal felismerték, hogy a tádzsik iszlamisták és a Talibán közötti szövetség szinte magától kínálkozik, s egy ilyen lépés jelentősen átrendezné a polgárháborús erőviszonyokat. Ez vezetett az 1997-es békekötéshez.

Üzbegisztán kapcsán Afganisztán és a tálibok megjelenése pont ellentétes hatást váltott ki. A tádzsik polgárháború lezárását követően „munkanélkülivé” vált, addig a tádzsik iszlamisták oldalán harcoló önkéntesek megpróbálták tevékenységüket ismét egykori hazájuk ellen irányítani. Ebben kiemelkedő segítséget kaptak az Észak-Afganisztánt addigra maga alá gyűrő Talibántól és a vele együttműködő al-Káida terrorszervezettől. Bár az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom az üzbég rezsimek megdöntésére sosem volt képes (lásd 3. tézis), a több száz fegyverrel végrehajtott, ismétlődő betöréseik mégis jelentős riadalmat keltettek a térségben csakúgy, mint Oroszországban vagy az Egyesült Államokban.

IV/ 6. A közép-ázsiai iszlamista szervezetek fejlődése komparatív szempontból hasonló az iszlám világ más országaiban működő szervezetekéhez.

Ez a hipotézis igazolásra került. Az 1990-es években kialakult folyamatok az ezredforduló után még inkább elmélyültek. A három bemutatott iszlamista csoport közül a tádzsik Iszlám Újjászületés Pártja a kezdeti radikalizáció után a kompromisszumok és a megegyezés felé fejlődött: az 1997-es békekötés után, elfogadva a rezsimek játékszabályait, legális politikai párttá vált, és a politikai rendszer része lett. A tádzsik rezsimek az elmúlt évtizedben jelentősen nehezítette a független politikai aktivitás lehetőségét, a parlamenti választásokat rendszeresen manipulálta; az alkotmánymódosítások révén Emomali Rahmon elnök hatalma 2020-ig biztosított, aki 2009-ben és 2010-ben az IÚP bázisának számító Rasht-és Tavildara-völgyben a párt egykori katonai parancsnokai ellen indított támadást. Az Iszlám Újjászületés Pártja ilyen fenyegető körülmények között is kitart a legitim politikai eszközök

mellett, miközben a politikai iszlámmal szimpatizáló (vagy a rendszerrel szemben elégedetlen) csoportok egyre inkább az illegálisan működő iszlamista pártok/szervezetek bűvkörébe kerülnek.

A régióba kívülről érkező Hizb at-Tahrír főleg ezt használja ki. Nem törődve az illegalitás és a párthoz való tartozás veszélyeivel, a szervezet tagságának létszáma fokozatosan nő egész Közép-Ázsiában. Az említett két kockázati tényező miatt nehéz megbecsülni a párt híveinek számát, de jelzésértékű, hogy több ezerre tehető azok száma, akiket a HTI-hez való tartozás miatt zártak börtönbe. A Hizb at-Tahrír továbbra is ragaszkodik eredeti nézetéhez az erőszakmentesség tekintetében, így csak a jövőben dől el, hogy milyen irányba fog továbbfejlődni a szervezet.

Az Üzbegisztáni Iszlám Mozgalom már a 1990-es években elindult a radikalizálódás útján, és ez a folyamat csak elmélyült a 2000-es években. Az Afganisztánban 2001-ben elindult terrorizmus elleni műveletek után a szervezet tagsága együtt menekült Pakisztán törzsi területeire a tálib mozgalom és az al-Káida vezetésével. Az elmúlt időszakban sikeresen túlélte egykori vezetőinek halálát, egy belső szakadást, ám a dzsihádisták környezetben gyakorlatilag az al-Káida egyik szatelliteszervezetévé vált. Manapság a szervezet üzbég jellege nagyrészt elveszett (mind retorikájában, mind tagságában és célpontjaiban), és átvette az al-Káidára jellemző globális dzsihád ideológiáját.

IV/ 7. A közép-ázsiai és a klasszikus iszlamista szervezetek elitje nem hasonlít egymásra.

Ez a hipotézis igazolást nyert a kutatás során. A közép-ázsiai iszlamisták társadalmi-szociológiai hátterét a legfontosabb klasszikus iszlamista szervezetek elitjével összehasonlítva igen éles és a nemzetközi szakirodalomban alig vizsgált eltéréseket lehet találni. Amíg a Közel-Keleten működő szervezetek vezetése jellemzően szekuláris oktatásban részesült, egyetemi diplomákkal rendelkező orvosok, tanárok, mérnökök voltak, addig közép-ázsiai társaik alacsony iskolázottságúak voltak, fizikai munkát végeztek vagy valamilyen szakképzettséggel rendelkeztek csak. Az előbbi csoport – a szakirodalom által jól feltárt módon – formális vallási oktatásban nem részesült, míg az utóbbi tagjai az illegális, klasszikus iszlám oktatási rendszer diákjai voltak radikalizálódásuk előtt.

A két elitcsoport eltérő szociológiai hátterének oka az volt, hogy a közép-ázsiai iszlamisták egy olyan társadalmi környezetből jöttek, ahol a többségi társadalom napjainkig megőrizte vidéki jellegét, mivel ez egyben a szovjet modernizációs hatások elleni védekezés egyik formája is volt. Hasonlóan, a szovjet időszak alatt a honos lakosság jelentős mértékű

betelepülésére sem került sor a nagyobb urbanizációs centrumokba, azok mindvégig megmaradtak a szovjet modernizáció szigeteinek és a betelepült szláv lakosság központjainak. Ennek következményeként mind Üzbegisztánban, mind Tádzsikisztánban az ott található felsőoktatási intézmények hallgatói között kisebbségben maradt a helyi lakosság. Ugyanígy következménynek tekinthető, hogy az iszlamisták – ismét csak szemben a klasszikus trendekkel – támogatottságra nem a városokban, hanem vidéken találtak.

V. A disszertáció eredményeinek gyakorlati hasznosíthatósága

A disszertáció eredményei számos területen hasznosíthatóak. Jellegéből adódóan, elsődlegesen az oktatás terén kínálkoznának lehetőségek a jövőben, alapvetően a nemzetközi kapcsolatok, a politológia, a regionális és a biztonsági tanulmányok terén. A közép-ázsiai régió számos tekintetben különleges szerepet játszik, kiválóan lehet itt tanulmányozni a nagyhatalmi vetélkedést, a modernizációs diktatúrák tevékenységét, a terrorizmus és a kábítószer/szervezett bűnözés összefüggéseit. A térség abból a szempontból mindenképpen egyedülálló az iszlám világon belül, hogy itt a korábbi évtizedek miatt mind a szekuláris berendezkedés, mind a lakosságok attitűdjei a vallásossággal kapcsolatban sajátos hibrid jelleget mutatnak.

A disszertáció eredményei használhatóak a külpolitikai tanácsadás témakörében – ami egyébként a szerző munkaköri feladata is. A közép-ázsiai térség számos gazdasági potenciállal rendelkezik, és a kutatás során megszerzett ismeretek lehetőséget adnak arra, hogy az egyes rendszerek belső működési mechanizmusai, a regionális hatalmi dinamikák, a nagyhatalmi érdekek megjeleníthetőek legyenek.

A disszertációban megjelenő és a kutatás kapcsán szerzett ismeretek hasznosak lehetnek a magyar politikai és gazdasági döntéshozók számára. Az elmúlt években meghirdetett „globális nyitás” illetve „keleti nyitás” külpolitikájának egyik fókusz területe a posztszovjet régió és azon belül Közép-Ázsia. A térség felé irányuló növekvő érdeklődés kielégítéséhez és a kétoldalú kapcsolatépítéshez szükséges háttérinformációk (politikai, biztonsági helyzet, stb.) biztosításához is hozzájárulhat a disszertáció. Áttételesen a NATO-n keresztül is érintett Magyarország, hiszen az afganisztáni kivonulás az európai országok számára főként Közép-Ázsián keresztül történik majd.

Válogatott bibliográfia

Elsődleges források

an-Nabhani, Taquddin: *The Islamic State*. London: Al-Khilafah Publications, 1998. 284. o.

an-Nabhani, Taquddin: *Structuring of a Party*. London: Al-Khilafah Publications, 2001. 51. o.

General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord in Tajikistan. 1997.

OSCE: *Preliminary Findings of the Events in Andijan, Uzbekistan, 13 May 2005*. Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights, 2005. 31. o.

OSCE: „Republic of Tajikistan Parliamentary Elections – First Round 27 February 2005, OSCE/ODIHR Election Observation Mission”, Warsaw: Office for Democratic Institutions and Human Rights

UNODC: *World Drug Report 2011*, United Nations Publication, Vienna.

Monográfiák:

Abdullaev, Evgenii: "The Administrative Elite of Uzbekistan: After 11 September 2001". *In: Central Asia and South Caucasus Affairs: 2002*. (szerk.) Boris Rumer és Lau Sim Yee. Tokio: The Sasakawa Peace Foundation, 2003. 213-233. o.

Abdovakhitov, Abdujabar: "Islamic Revivalism in Uzbekistan". *In: Russia's Muslim Frontier*. (szerk.) Dale F. Eickelmann. Bloomington: Indiana University Press, 1993. 79-100. o.

Akiner, Shirin: *Violence in Andijan 13 May 2005: An Independent Assessment*. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005. 51. o.

Allworth, Edward (szerk.): *Central Asia: 120 Years of Russian Rule*. Durham: Duke University Press, 1989. 606. o.

Alonso, Antonio: *Hizb ut-Tahrir (HT) en el valle de Fergana*. Madrid, 2005. UNISCI Discussion Papers, Issue: 9. 173-193. o.

Anderson, John: *The International Politics of Central Asia*. New York: St. Martin Press, 1997. 225. o.

Atabaki, Touraj – John O’Kane: *Post-Soviet Central Asia*. London: Tauris Academic Studies, 1998. 384. o.

Atkin, Muriel: *The Subtlest Battle: Islam in Soviet Tajikistan*. Philadelphia: Foreign Policy Research Institute, 1989. 66. o.

Babadjanov, Bakhtiyar → Babadzsanov, Bahtiyjar

Babadzsánov, Bahtiyjar – Kamilov, Muzaffar: "Muhammadjan Hindustani (1892-1989) and the Beginning of "Great Schism" among the Muslims of Uzbekistan". *In: Islam in Politics in Russia and Central Asia*. (szerk.) Stéphane A. Dudoignon és Hisao Komatsu. London: Kegan Paul, 2001. 195-220. o.

Babadzsánov, Bahtiyjar: "O gyejatyelnosztyi "Hizb at-Tahrir al-islami" v Uzbekisztanye [A Hizb at-Tahrir al-Iszlami tevékenységéről Üzbegisztánban]". *In: Iszlám na posztszovejtszkom prosztransztve: vzgljad iznutri [Iszlám a poszt-szovjet térségben: belülről szemlélve]*. (szerk.) Alekszej V. Malasenko és M. Brill Olkott. Moszkva: Centr Karnegi, 2001. 153-169. o.

Baran, Zeyno: *Hizb ut-Tahrir*. Washington D. C.: The Nixon Center, 2004. 139. o.

Bellér-Hann Ildikó: "Law and Customs among the Uyghur in Xinjiang". *In: Central Asian Law: A Historical Overview*. (szerk.) Wallace Johnson és Irina F. Popova. Topeka: Society for Asian Legal History, 2004. 173-194. o.

Benningsen, Alexander – S. Enders Wimbush: *Muslim National Communism in the Soviet Union*. Chicago: The University of Chicago Press, 1979. 267. o.

Bergne, Paul: *The Birth of Tajikistan*. New York: I. B. Tauris, 2007. 207. o.

Bourdeaux, Michael, (szerk.): *The Politics of Religion in Russia and the New States of Eurasia*. Armonk: M. E. Sharpe, 1995. 313. o.

- Carrère d'Encausse, Hélène: *Decline of an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt*. New York: Newsweek Books, 1979. 299. o.
- Chaudet, Didier: „Islamist Terrorism in Greater Central Asia: The „Al-Qaedaization” of Uzbek Jihadism.” *Russier.Nei. Visions*, No. 35., 2008. december. 27. o.
- Collins, Kathleen: *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 376. o.
- Dawisha, Karen – Bruce Parrot, (szerk.): *Conflict, cleavage, and change in Central Asia and Caucasus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 423. o.
- Djalili, Mohamed Reza – Frédéric Grare – Shirin Akiner, (szerk.): *Tajikistan: The Trials of Independence*. New York: St. Martin Press, 1997. 248. o.
- Dobrovits Mihály (szerk.): *Az előkelő idegen*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2006. 310. o.
- Dudoignon, Stéphane A. – Hisao Komatsu: *Islam in Politics in Russia and Central Asia*. London: Kegan Paul, 2001. 375. o.
- Eickelmann, Dale F.: (szerk.): *Russia's Muslim Frontier*. Bloomington: Indiana University Press, 1993. 205. o.
- Fierman, William (szerk.): *Soviet Central Asia: A Failed Transformation*. Boulder: Westview Press, 1991. 328. o.
- Fradkin, Hillel – Husain Haqqani – Eric Brown: *Current Trends in Islamist Ideology*. Washington: Hudson Institute, 2007. 90. o.
- Gleason, Gregory: *Markets and Politics in Central Asia*. London: Routledge, 2003. 178. o.
- Heller, Mihail – Nyekrics, Alexander: *Oroszország története*. Budapest: Osiris, 2003. 667. o.
- Ilkhamov, Alisher: "Akromiya": Islamic Extremism or the Islamic Brand of Social Democracy". *UNISCI Discussion Paper*, Vol. No. 11. (2006). 187-189. o.
- International Crisis Group: *Tajikistan: the Changing Insurgent Threat*. International Crisis Group. Bruxelles, 2011. május 24. 25. o.
- International Crisis Group: *The IMU and the Hizb-ut-Tahrir*. Bruxelles, 2002. január 20. 16. o.
- Jaroslavl'szkij, Jemeljan: *Hogyan születnek, élnek és halnak meg az istenek?* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1960. 234. o.
- Keller, Shoshana: *To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign Against Islam in Central Asia, 1917-1941*. Westport: Praeger, 2001. 277. o.
- Khalid, Adeb: *Islam after Communism*. Berkeley: University of California Press, 2007. 241. o.
- Landau, Jacob M.: *The Politics of Pan-Islam*. Oxford: Clarendon Press, 1994. 435. o.
- Luong, Pauline Jones (szerk.): *The Transformation of Central Asia*. Ithaca: Cornell University Press, 2004. 332. o.
- Malashenko, Aleksei → Malasenko, Alekszej
- Malasenko, Alekszej V.: *Muszulmanszkij Mir SZNG*. Moszkva, 1996. 181. o.
- Malasenko, Alekszej V. – M. Brill Olcott, (szerk.): *Iszlám na posztszovejtszkom prosztransztve: vzgljad iznutri [Iszlám a poszt-szovjet térségben: belülről szemlélve]*. Moszkva: Centr Karnegi, 2001.
- Malasenko, Alekszej: "Islam versus Communism: The Experience of Coexistence". *In: Russia's Muslim Frontier*. (szerk.) Dale F. Eickelmann. Bloomington: Indiana University Press, 1993. 63-78. o.
- McGlinchey, Eric: "Divided Faith: Trapped between State and Islam in Uzbekistan". *In: Everyday Life in Central Asia*. (szerk.) Jeff Sahadeo és Russel Zanca. Bloomington: Indiana University Press, 2007. 305-318. o.
- Melvin, Neil J.: *Uzbekistan: Transition to Authoritarianism on the Silk Road*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers, 2000. 129. o.

- Naumkin, Vitaly: *Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2005. 283. o.
- Olcott, Martha Brill: *The Roots of Radical Islam in Central Asia*. Washington: Carnegie Endowment, 2007. 70. o.
- Olimov, Muzaffar – Olimova, Szaodat: "Politicseszkij iszlám v szovremennom Tadzsisikisztanye [Politikai iszlám a modern Tádzsikisztánban]". In: *Iszlám na posztszovejtszkom prosztransztve: vzgljad iznutri [Iszlám a poszt-szovjet térségben: belülről szemlélve]*. (szerk.) Alekszej V. Malasenko és M. Brill Olcott. Moszkva: Centr Karnegi, 2001. 185-204. o.
- Paksoy, H. B.: "'Basmachi": Turkistan National Liberation Movement 1916-1930s". *Modern Encyclopedia of Religions in Russia and Soviet Union*. Academic International Press, 1991. 5-20. o.
- Poliakov, Sergej P.: *Everyday Islam*. Armonk: M. E. Sharpe, 1991. 155. o.
- Poljakov, Konsztantyin: „Vlijanyije vnyesnyevo faktora na radikalizaciju iszlama v Rosszii v 90-e godi XX. v. (na primere arabszkih sztran)” [A külső faktor hatása az iszlám radikalizálásában Oroszországban a XX. század 90-es éveiben (arab országok példáján)] In: A. Malasenko és M. Brill Olcott: *Iszlám na posztszovejtszkom prosztransztve: vzgljad iznutri [Iszlám a poszt-szovjet térségben: belülről szemlélve]*, Moszkva, Centr Karnegi, 2001. 286-288. o.
- Rashid, Ahmed: *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*. New Haven: Yale University Press, 2002. 281. o.
- Rashid, Ahmed: *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism*. Zed Books, 1995. 278. o.
- Rashid, Ahmed: *Taliban: Islam, Oil and the New Great Game in Central Asia*. London: I. B. Tauris, 2000. 274. o.
- Ro'i, Yaacov: *Islam in Soviet Union: From the Second World War to Gorbachev*. London: Hurst & Company, 2001. 765. o.
- Rostoványi Zsolt: *Az iszlám a XXI. század küszöbén*. Budapest: Aula, 1998. 498. o.
- Roy, Olivier: *The New Central Asia*. New York: New York University Press, 2002. 221. o.
- Rubin, Barnett R. – Snyder, Jack (szerk.): *Post-Soviet Political Order*. London: Routledge, 1998. 201. o.
- Rumer, Boris: *Central Asia: At the End of the Transition*. Armonk: M. E. Sharpe, 2005. 449. o.
- Saroyan, Mark –Walker, Edward W. (szerk.): *Minorities, Mullah, and Modernity*. Berkeley: University of California, 1997. 129. o.
- Simon Róbert: "Az iszlám fundamentalizmus egyiptomi változata". In: *Orientalista Kelet-Közép-Európában: Válogatott tanulmányok*. (szerk.) Simon Róbert. Szombathely, 1996. 181-209. o.
- Vásáry István (szerk.): *Törökország és az iszlám: Az iszlám szerepe Törökország EU-csatlakozásának megítélésében*. Piliscsaba: Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, 2008. 132. o.

Periodikák, tudományos cikkek:

- Abashin, Sergei: "Islamic Fundamentalism in Central Asia: Why It Appeared and What to Expect". *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 14. No. 2. (2002). 63-72. o.
- Akbarzadeh, Shahram: "Why did nationalism fail in Tajikistan?" *Europe-Asia Studies*, Vol. 48. No. 7. (1996). 1105-1129. o.
- Babadzsanov, Bahtijar: "The Ferghana Valley: Source or Victim of Islamic Fundamentalism?" *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 5. No. 4. (1999).
- Buisson, Antoine: "State-Building, Power-Building and Political Legitimacy: The Case of Post-Conflict Tajikistan". *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 5. No. 4. (2007). 115-146. o.
- Cservonnaja, Svetlana: "Pántürkizmus és pániszlámizmus az oroszországi történelemben". *2000*, (2006). 34-41. o.

- Dadabaev, Timur: "Post-Soviet Realities in Uzbekistan". *Central Asian Survey*, Vol. 23. No. 2. (2004). 141-166. o.
- Exnerova, Vera: "Caught Between the Muslim Community and the State: The Role of the Local Uzbek Authorities in Ferghana Valley, 1950s–1980s". *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 26. No. 1. (2006). 101-112. o.
- Foroughi, Payam: "Tajikistan: Nationalism, Ethnicity, Conflict, and Socio-economic Disparities—Sources and Solutions". *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 22. No. 1. (2002). 39-61. o.
- Hirsch, Francine: *Soviet Order of Things: The 1926 Census and the Making of the Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 126-147. o.
- „Hizb ut-Tahrir: An Interview with Jalaluddin Patel, leader of the Hizb ut-Tahrir in the UK”. *Jamestown Terrorism Monitor*, Vol. 2. No. 8. 2004. augusztus 11.
- Howard, Shawn A.: "The Afghan Connection: Islamic Extremism in Central Asia". *National Security Studies Quarterly*, Vol. VI. No. 3. (2000). 25-54. o.
- Hunter, Shireen: "Islam in Post-Independence Central Asia: Internal and External dimensions". *Journal of Islamic Studies*, Vol. 7. No. 2. (1996). 287-303. o.
- Ilkhamov, Alisher: "The Phenomenology of “Akromiya”: Separating Facts from Fiction". *China and Eurasia Forum Quarterly*, Vol. 4. No. (2006). 39-48. o.
- Ilkhamov, Alisher: "Uzbek Islamism: Imported Ideology or Grassroots Movement". *Middle East Report*, No. 221. (2001 tél). 40-46. o.
- Karagiannis, Emmanuel: "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami". *Nationalities Papers*, Vol. 34. No. 1. (2006). 1-20. o.
- Karagiannis, Emmanuel: "Political Islam in Uzbekistan: Hizb ut-Tahrir al-Islami". *Europe-Asia Studies*, Vol. (2006). 261-280. o.
- Kehl-Bodrogi Krisztina: "Who owns the shrine? Competing meanings and authorities at a pilgrimage site in Khorezm". *Central Asian Survey*, Vol. 25. No. 3. (2006). 1-16. o.
- Kendzior, Sarah: "Inventing Akromiya: The Role of Uzbek Propagandists in the Andijon Massacre". *Demokratizatsiya*, Vol. 14. No. 4. (2006). 545-562. o.
- Köbel Szilvia: "A lelkiismereti és vallásszabadság jogi szabályozása néhány volt szocialista országban 1945-1989 között". *Levéltári Szemle*, Vol. 55. No. 5. (2005). 53-61. o.
- Muminov, Ashirbek: "Traditional and Modern Religious-Theological Schools in Central Asia". *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 6. No. 2. (2000). http://www.ca-c.org/dataeng/m_muminov.shtml.
- Niyazi, Aziz: "Islam in Tajikistan: Tradition and Modernity". *Religion, State and Society*, Vol. 26. No. 1. (1998). 39-50. o.
- Nourzhanov, Kirill: "Saviours of the nation or robber barons? Warlord politics in Tajikistan". *Central Asian Survey*, Vol. 24. No. 2. (2005). 109-130. o.
- Olimov, Muzaffar: "Regionalism in Tajikistan: Its Impact on the Ferghana Valley". *Perspectives on Central Asia*, Vol. 1. No. 3. (1996). 1-7. o.
- Olivier, Bernard N.: "Korenizatsiia". *Central Asian Survey*, Vol. 9. No. 3. (1990). 77-98. o.
- Peyrouse, Sebastian: "Islam in Central Asia: National Specification and Postsoviet Globalization". *Religion, State and Society*, Vol. 35. No. 3. (2007). 245-254. o.
- Polat(ov), Abdumannob – Butkevich, Nicolai: "Unraveling the Mystery of the Tashkent Bombings: Theories and Implications". *Demokratizatsiya*, Vol. 8. No. 4. (2000). http://www.iicas.org/english/Krsten_4_12_00.htm.
- Redman, Michael: "Hizb-ut-Tahrir: Making Inroads into Kazakhstan". *CACI Analyst*, (2003. április 6.). <http://www.cacianalyst.org/?q=node/1203>.
- Rotar, Igor: *Uzbekistan: What is known about Akramia and the uprising?* Forum 18 News Service, 2005. június 16. 4. o.

- Rubin, Barnett R.: "The Fragmentation of Tajikistan". *Survival*, Vol. 35. No. 4. (1993). 71-91. o.
- Simpson, Eric Sapper: "Islam in Uzbekistan: Why Freedom of Religion Is Fundamental for Peace and Stability in the Region". *Journal of Arabic and Islamic Studies*, Vol. 2. (1998/99. ősz). 110-150. o.
- Wigen, Einar: *Islamic Jihad Union: al-Qaida's Key o the Turkic World?* Norwegian Defence Research Establishment, 2009. február 23. 43. o.
- Yuldasheva, Guli: "Islam in Uzbekistan: Peculiarities and Perspectives for Development in the Context of Global Changes in Islam". *Central Asia and the Caucasus*, Vol. 16. No. 4. (2002). 138-144. o.
- Zanca, Russel: "Explaining Islam in Central Asia: An Anthropological Approach for Uzbekistan". *Journal of Muslim Affairs*, Vol. 24. No. 1. (2004). 99-107. o.

A doktorandusznak a témában megjelent publikációi

- Wagner Péter: A Talibán és az al-Kaida in: Tóth Péter (szerk.): *Válaszok a terrorizmusra avagy van-e út az afganisztáni "vadászattól" a fenntartható globalizációig*, Stratégia Védelmi Kutató Hivatal – Chartapress, Budapest 2002, 161-173 o.
- Péter Wagner: *The Taliban and the Al Qaeda* in: Péter Tóth (ed): *Responses to Terrorism*, SVKH, Budapest, 2002, [trans.: Costas Panaioutu], 155-167 o.
- Wagner Péter: Az üzbég példa: Iszlám fundamentalizmus Közép-Ázsiában, *Egyenlítő folyóirat*, 2004/3, 37-41. o.
- Wagner Péter: *A "bukott államiság" és Afganisztán* in: Marton Péter (szerk.): *Államok és államkudarok a globalizálódó világban*, Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja, Budapest, 2006. 344-361 o. <http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2006/02/wagner.pdf>
- Wagner Péter: *A politikai iszlám megjelenése Közép-Ázsiában* in: Dobrovits Mihály (szerk.): *Az előkelő idegen*, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006. 292-303. o.
- Wagner Péter: Az al-Kaida tegnap és ma, *Egyenlítő*, 2007/9, 12-18. o.
- Wagner Péter: *A demokratizálódás első kísérletei Üzbegisztánban a Szovjetunió felbomlása idején*, in: Kulcsár Ferenc (szerk.): *A küzdelemnek vége, s mégis vége*, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2007.
- "Az iszlám elleni harc első évtizedei szovjet Közép-Ázsiában" in: Dobrovits Mihály (szerk.: *A kívánt világoosság*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2010.
- „Állam és egyház viszonya a közép-ázsiai poszt-szovjet térségben” [Post-Soviet State-church relations in Central Asia] *Limes*, 2010/3. 81-90. o
- „Iszlamista veszély Tádzsikisztánban”, MKI-Tanulmányok No. 4. (2011), *Magyar Külügyi Intézet*, 2011. március 1. <http://www.hiia.hu/letoltes.php?letolt=10136>

A doktorandusznak a témában tartott konferencia előadásai illetve konferencia részvételei

- „Az iszlám fundamentalizmus megjelenésének kérdőjelei Közép-Ázsiában az 1970-es években”, *II. Vámbéry emlékkonferencia*, Dunaszerdahely, 2005. október 1.

„A demokratizálódás belső strukturális és adminisztratív korlátai Üzbegisztánban”, *Közép-Ázsia és a Kaukázus: a demokratikus átalakulás esélyei* konferencia, Geopolitikai Tanács, 2005. október 12.

„A politikai iszlám Közép-Ázsiában”, *ENSZ Modell konferencia*, Corvinus Egyetem, 2008. február 14.

„Stabilitás vagy szabadság? Iszlám Karimov diktatúrája Üzbegisztánban”, *PhD konferencia*, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2008. május 23.

„Az iszlám elleni harc és a hivatalos iszlám a Szovjetunióban”, *V. Vámbéry emlékkonferencia*, *Dunaszerdahely*, 2008. október 3.

First European Meeting on terrorist threat and fight against terrorism, Fondation pour la Recherche Stratégique, Paris, 2010. február 11-12.

Europe and Central Asia, Partners in Global Governance, CIDOB, Barcelona. 2010. június 3-4.

Egyház és politika [a közép-európai térségben]. LIMES/Magyar Külügyi Intézet, 2011. február 3.

Central Asia seminar, Lengyel Külügyminisztérium/OSW, Varsó. 2011. november 9.

“Afganisztán hatása Közép-Ázsiára a NATO 2014-es kivonulása után”, *Afganisztán 2014 után*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011. november 7.